

УДК 347.772 : 341

Михайлюк Галина Олегівна,

к.ю.н., старший консультант

відділу європейського права та міжнародної інтеграції

Інституту законодавства Верховної Ради України

МІЖНАРОДНІ УГОДИ ЯК ФОРМА (ДЖЕРЕЛО) ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Дослідження правої природи шляхів імплементації стандартів, закріплених в положеннях міжнародних угод, укладених Україною, мають першочергове значення в рамках реформування вітчизняної системи законодавства, що сприятиме поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС. Саме тому, в умовах сьогодення, міжнародні угоди набувають першочергового значення в якості джерела та орієнтира вдосконалення цивільного законодавства України.

Стан дослідження теми. В юридичній літературі висловлюються різні думки з питань природи, характеру і співвідношення норм міжнародного права з нормами внутрішньодержавного права. Одні автори вважають, що джерела норм міжнародного права варто віднести до різновидів джерел норм внутрішньодержавного права [1; 2]. Протилежної позиції дотримуються інші автори, на думку яких норми міжнародного права займають автономне положення в правовій системі держав з погляду їхнього походження, способу утворення [3; 4; 5].

Метою даного дослідження є визначення особливої ролі міжнародних угод як форми (джерела) вдосконалення цивільного законодавства України на шляху до уніфікації вітчизняного законодавства із законодавством Європейського Співтовариства.

Виклад основного матеріалу. Специфічною формою цивільного законодавства є міжнародні договори. Міжнародний договір – це угода між двома або декількома державами або іншими суб'єктами міжнародного права, що містить норми права про встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків у відносинах між ними.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів у ст. 2 містить нормативне визначення цього джерела: «Договір означає міжнародну угоду, укладену між державами у письмовій формі і регульоване міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування» [6].

Слова «договір означає міжнародну угоду» віддзеркалюють юридичну сутність міжнародного договору, його погоджувальну природу. На відміну від інших державних актів, міжнародний договір допускає наявність у ньому волевиявлення принаймні двох суб'єктів міжнародного права, причому ці волевиявлення в договорах не існують ізольовано одне від одного, а є взаємно узгодженими, тобто однаково й одночасно спрямованими на досягнення певної єдиної мети. Такі взаємно узгоджені волевиявлення й утворюють у договорі договірну угоду, суть договору. Тому угода складає юридичну сутність будь-якого міжнародного договору, або ж може бути поставлена під питання справжність волевиявлення держави при укладанні міжнародного договору і самого міжнародного договору в цілому.

Розрізняють поняття офіційної та неофіційної кодифікації, які впливають на оновлення та розвиток міжнародного права. Офіційна кодифікація реалізується у формі договорів. Особливе місце у кодифікаційному процесі належить ООН, у рамках якої з 1947 року діє Комісія міжнародного права ООН.

Цивільний Кодекс України (далі ЦК України) у ст. 10 (ч. 1) закріпив загальне правило про те, що чинний міжнародний договір, що регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого нада-

на Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [7]. Більше того, згідно з ч. 2 цієї статті, якщо у чинному міжнародному договорі України містяться інші правила від тих, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила цього договору [8]. Порядок набрання ними чинності встановлено ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року [9].

Однак ст. 9 Конституції України відносить до національного законодавства України лише діючі міжнародні договори, оскільки мова йде не просто про «надання Верховною Радою обов'язковості міжнародному договору», а про «дію» такого договору, внаслідок чого він і стає частиною національного українського законодавства, але визнавати міжнародний договір джерелом внутрішньодержавного права не вірно [10].

Зі змісту Конституції України випливає, що до числа міжнародних договорів, положення яких повинні застосовуватися в Україні, належать:

1) договори, ратифіковані Верховною Радою України;

2) договори, затвердження, прийняття чи приєднання до яких здійснено на основі рішень Верховної Ради України чи Президента України (п. 32 ст. 85; п. 3 ст. 106 Конституції України);

3) договори, що набрали чинності з моменту підписання їх Президентом України.

Чинні міжнародні договори України реєструються у Міністерстві закордонних справ України (ч. 2 ст. 22 Закону України «Про міжнародні договори»).

Станом на 01 серпня 2014 року до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів включено 4069 багатосторонніх, міждержавних, міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів, що набрали чинності для України.

На необхідність врахування міжнародних договорів, що не суперечать Конституції, вказує і Пленум Верховного Суду України у постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 року, підкреслюючи, (п. 4) що суд не може застосувати закон, який регулює відносини, що розглядаються, інакше ніж міжнародний договір [11]. Все це ґрунтується на ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року, учасницею якої є Україна: «...учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору».

Проте це зовсім не означає, що норми міжнародного права механічно стають внутрішньодержавними, а міжнародні договори – джерелами внутрішньодержавного цивільного права.

Так, наприклад, Г.В. Ігнатенко, стверджує, що джерело права виступає елементом відповідної правової системи. Разом з тим, у внутрішньодержавного і міжнародного права такі елементи є різними [3, с. 14].

Наведена точка зору надалі одержала досить широку підтримку. На основі цієї позиції, С.Ю. Марочкін вважав, що «джерела міжнародного права займають відособлене положення в нормативній частині правової системи, по сусідству, поруч із джерелами внутрішньодержавного права, але вони не стають джерелами права» [4, с. 43]. М.В. Буроменський вказує на те, що в сучасному світі внутрішнє і міжнародне право – це взаємозалежні системи права серед яких має місце і проникнення і взаємовплив принципів і норм цих систем одна на одну. Разом з тим, підкреслює автор, «міжнародне право є окремою правовою системою» [5, с. 11].

Відзначаючи самостійний характер норм міжнародного права, В.А. Канашевський, обґрунтовує свою позицію тим, що міжнародний договір є виразом спільної волі декількох держав. Тому він не може розглядатися як джерело внутрішньодержавного права. Джерело права, на думку автора, має міцну прив'язку до власної правової системи, оскільки в ній віддзеркалюється державна воля, спрямована на визнання за певним правилом поведінки властивості правової норми.

Разом з тим, як складова частина правової системи держави, норма міжнародного договору, не вилучається з міжнародної правової системи, оскільки в цьому випадку вона позбавиться якості міжнародної норми і, відповідно, своїх регулятивних властивостей.

Таким чином, автор вважає, що у правовій системі держави, укладені нею міжнародні договори повинні розглядатися не як джерела внутрішньодержавного права, а тільки лише як регулятори внутрішньодержавних відносин [12].

Аналогічну думку висловив П.Н. Бірюков, який вважає, що міжнародне право і право внутрішньодержавне являють собою різні системи права. Міжнародне і національне право відрізняються один від одного за колом суб'єктів, джерелами, способами утворення правових норм, способу забезпечення їхнього виконання й інших характеристик. Міжнародні договори самі по собі не є джерелами права, оскільки форми права однієї правової системи не можуть виступати одночасно формами іншої правової системи [13, с. 17].

На думку В.М. Худоби, хоча у сучасних умовах міжнародне та національне право глибоко інтегровані правові системи, які забезпечують міжнародний і національний правопорядок, все ж таки і

конституційно вони мають різні підстави та форми вираження і тому віднесення до джерел національного права міжнародних нормативних актів є спірним [14, с. 329].

Норми цивільного права встановлюються державою і є частиною внутрішньодержавної системи права. Зовнішньою формою їхнього вираження є закон. Норми міжнародного цивільного права є елементом системи міжнародного права і встановлюються спільно волею декількох держав. Ця обставина не дозволяє визнати міжнародний договір джерелом внутрішньодержавного права.

Міжнародні договори, чинні в Україні, мають пріоритет перед національним законодавством. Таке правило відображає загальну тенденцію до гармонізації міжнародних угод та національного законодавства з формуванням у перспективі уніфікованих норм у галузі цивільного права.

На практиці іноді виникає питання про час дії міжнародного договору та акту національного законодавства, що містять колізійні норми. Воно вирішується таким чином: якщо міжнародний договір укладений раніше, то акт цивільного законодавства не набирає чинності взагалі, не застосовується або повинен бути скасований. Якщо ж акт цивільного законодавства виданий раніше, ніж був укладений міжнародний договір, то такий акт втрачає силу з моменту набрання чинності міжнародним договором. При цьому мають застосовуватися правила про дію закону у часі, встановлені ст. 5 ЦК України.

Стосовно міжнародних договорів, які стосуються цивільних відносин, і у яких держави відповідно виступають як суб'єкти цивільного права, виникає питання: чи мають оцінюватися такі договори як угода суб'єктів цивільного права, чи як акти цивільного законодавства?

Специфічність міжнародного договору, як форми цивільного законодавства, полягає в тому, що це є угода суб'єктів цивільного права (ст. 6 ЦК України), яка після надання міжнародному договору в Україні у порядку, викладеному вище, чинності, стає частиною національного законодавства і переходить у категорію «акти цивільного законодавства» [15, с. 78].

Разом з тим, немає правових перешкод для того, щоб суб'єкти цивільних відносин, що виникають у державі, укладаючи угоду, обрали як зразок положення міжнародного договору, який не набрав чинності в Україні. У цьому випадку такий міжнародний договір фактично стає формою цивільного законодавства, але вже не як акт цивільного законодавства, а як договір суб'єктів цивільного права [16, с. 75].

З урахуванням цих міркувань можна зробити висновок, що справедливою є оцінка міжнародно-

го договору і як акту цивільного законодавства, і як договору суб'єктів цивільного права.

Практичне значення такого поділу полягає в тому, що у першому випадку положення міжнародного договору як акту цивільного законодавства є обов'язковими для учасників відповідних цивільних відносин у повному обсязі, а у другому – стають обов'язковими для сторін і третіх осіб у тому обсязі, у якому вони включені в договір між ними.

На жаль, у законодавстві не зазначений статус міжнародних договорів, які не потребують згоди Верховної Ради України. Але ж відсутність згоди законодавчого органу не позбавляє такі договори ознак, притаманних будь-якому міжнародному договору. Отже, їх так само слід вважати частиною національного законодавства України і застосовувати у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Міжнародні договори можуть поширюватися лише на відносини за участю осіб, що є громадянами або юридичними особами відповідних різних договірних сторін. При цьому міжнародні договори застосовуються до цивільних правовідносин безпосередньо, якщо лише із самого договору не випливає необхідність видання для його застосування внутрішньодержавного акту. Наприклад, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року (Віденська конвенція) підлягає безпосередньому застосуванню як джерела українського права згідно зі сферою її дії (тобто, до договорів міжнародної купівлі-продажу) [17].

У зв'язку з цим, слід розрізняти міжнародні договори, які містять норми прямої дії і норми, що породжують лише обов'язок держави щодо імплементації відповідних норм до національного законодавства. В останньому випадку положення таких міжнародних договорів застосовуються переважно перед актами національного законодавства в межах, визначених законами України. Прикладом такого випадку є Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, Паризька конвенція з охорони промислової власності 1883 року. Нормами останньої встановлено, що умови подання заявки та реєстрації торгівельних марок визначаються національним законодавством країни-учасниці (ч. 1 ст. 6). Згідно з цим застереженням Україна прийняла спеціальний Закон «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 року.

Правило про пріоритет норм міжнародного договору застосовується не до всіх міжнародних договорів України. Деякі міжнародні договори надають державам-учасницям право відступити від положень таких договорів. Якщо держава скористалася таким правом, чинними є відповідні положення національного законодавства. Зокрема,

ст. 7 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів встановлює строки охорони авторських прав. Однак державам – учасницям Конвенції надається право встановлювати строки охорони прав, що перевищують ті, які передбачені цією Конвенцією.

Практичне значення передбаченого ЦК України ставлення законодавця до міжнародних договорів України полягає у тому, що тим самим ЦК України «адаптує» їх положення до цивільних відносин.

Згода Верховної Ради на обов'язковість міжнародних договорів може мати різні форми: «ухвалення», «утвердження», «приєднання». Переважно це відбувається шляхом ратифікації міжнародного договору, яка виражається у формі закону і означає згоду України на обов'язковість для неї міжнародного договору (ч. 2 ст. 7 Закону «Про міжнародні договори»). В Україні лише Верховна Рада наділена правом давати згоду на ратифікацію міжнародних договорів України (п. 32 ст. 85 Конституції України).

Так, 12 липня 2000 року Конституційний Суд України прийняв рішення, що стосувалося особливостей надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів з боку Верховної Ради України, а саме внесено зміни у ст. 7 Закону «Про міжнародні договори» щодо процедури ратифікації міжнародних договорів у зв'язку з виникненням «окремих неузгодженостей», що мали місце під час прийняття Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 5 листопада 1992 року і наявність в ньому «деяких суперечностей та юридичних колізій» [18].

В Законі України «Про міжнародні договори» міститься перелік міжнародних договорів, що підлягають обов'язковій ратифікації (ч. 2 ст. 9). Ратифікація йде шляхом імплементації. У зв'язку з цим, ратифікацію міжнародного договору іноді розглядають як своєрідний акт «трансформації» (перетворення норм міжнародного права в норми внутрішньодержавного права) [14, с. 328].

В кожній країні встановлюється своя процедура і способи ратифікації, але вони мають відповідати умовам, викладеним у ст. 14 Віденської конвенції 1969 року. Так, Конвенція запровадила положення, згідно з яким держава зобов'язана стримуватися від будь-яких дій, що несумісні з договором, якщо ратифікація його «занадто затримується» або, якщо ратифікація не відбудеться (ст. 18).

Держава має право відмовитися від ратифікації договору, не підпадаючи під дію вимог, що впливають із міжнародних зобов'язань. Проте відмова ратифікувати конвенцію, особливо двосторонню, є скоріше винятком, ніж правилом [19].

Не підлягають ратифікації міжнародні угоди, приєднання до яких або прийняття (укладення) яких проводиться:

- 1) від імені України (міждержавний договір);
- 2) від імені уряду України (міжурядовий договір);
- 3) від імені міністерств чи інших центральних органів виконавчої влади України (міжвідомчий договір).

Проте, на думку В.М. Худоби немає ніяких підстав вважати акт ратифікації документом, що має «трансформаційне значення», оскільки під «трансформацією» (перетворенням) передбачається визначене перетворення норм міжнародного права шляхом їхнього розвитку, конкретизації у внутрішньодержавних нормативно-правових актах шляхом включення до складу останніх [14].

Так, суд застосовує при вирішенні цивільної справи не норму міжнародного договору, а норму відповідного нормативно-правового акта. У літературі, трансформація трактується як одна з форм взаємодії норм міжнародного і внутрішньодержавного права, що робить вплив на його розвиток. Проте в акті ратифікації міжнародного договору ніякого перетворення немає. Даний акт не вносить змін у внутрішньодержавне право, а лише наділяє міжнародний договір юридичною силою, визнавши його обов'язковість на території України.

Теорія трансформації:

– міжнародно-правова норма отримує юридичну силу у національній сфері лише внаслідок її трансформації у норму внутрішньодержавного права;

– трансформація здійснюється у різних правових формах, шляхом видання відповідних внутрішньодержавних актів;

– вибір конкретної правової форми трансформації залежить як від змісту міжнародного договору, так і від характеру відносин, які у даному випадку регулюються;

– норма національного права, яка є наслідком трансформації, застосовується як норма «*lex specialis*» щодо будь-яких інших внутрішньодержавних норм, зокрема, частини правил, що стосуються її тлумачення. У випадку колізії загальної й спеціальної норми завжди застосовується спеціальна норма. Тлумачення норм «*lex specialis*» у національному законодавстві забороняється;

– норма має певну автономію у системі внутрішньо-національних норм, внаслідок чого не втрачає свого первісного характеру;

– трансформація не повинна впливати на міжнародний договір, на якому вона засновується – за це наступає міжнародно-правова відповідальність.

Отже, ратифікований міжнародний договір з питань цивільного права набуває обов'язкової

юридичної сили для суду, якщо в ньому передбачені інші правила, ніж в законі. Проте джерелом внутрішньодержавного цивільного права в цілому він не стає.

У законодавстві України визначено принципи та правила дії міжнародних угод за її участю, чисельність яких щороку зростає. Значна їх частина стосується питань, що становлять предмет міжнародного приватного права. У цьому зв'язку, актуальним є положення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, яким вказано про застосування у нашій державі норм міжнародного права, що визнані нею (розділ IV) [20]. Це означає й застосування норм міжнародних угод.

Висновок. Міжнародні договори, як «пріоритетні» регулятори внутрішньодержавних відносин, стають джерелами цивільного права тільки лише відносно питань, з яких міжнародним договором України встановлені інші правила, ніж передбачені цивільним законодавством.

Слід додати, що між внутрішньодержавним правом і міжнародним правом немає юридичної субпідрядності. Це дві різні системи права, що діють у відповідних галузях. Тому міжнародні договори не зовсім обґрунтовано вибудовувати в одну ієрархічну систему з актами внутрішньодержавного права. Вони займають своє відособлене від цієї системи права місце і діють спільно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волженкина В.М. Оказание правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества : учеб. пособ. / В.М. Волженкина. – СПб., 1999. – 112 с.
2. Блищенко И.П. Некоторые проблемы Советской науки международного права / И.П. Блищенко // Советское государство и право. – 1991. – № 3. – С. 134-142.
3. Игнатенко Г.В. Взаимодействие внутригосударственного и международного права : учеб. пособ. / Г.В. Игнатенко. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1981. – 59 с.
4. Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации / С.Ю. Марочкин. – Тюмень : Изд-во Тюмен. ун-та, 1998. – 199 с.
5. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118
7. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
8. Цивільне право України : підруч. : Загальна частина / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
9. Про міжнародні договори : Закон України від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
10. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду від 1 листопада 1996 р. // Вісник Верховного Суду. – 1996. – № 9. – С. 47.
12. Канашевский В.А. Международные договоры РФ и акты гражданского законодательства : соотношение и взаимодействие разнесистемных источников : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В.А. Канашевский. – Казань, 2000. – 20 с.
13. Бирюков П.Н. Нормы международного уголовно-процессуального права в правовой системе Российской Федерации / П.Н. Бирюков. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 2000. – 368 с.
14. Худоба В.М. Міжнародні договори України як джерела цивільно-процесуального права / В.М. Худоба // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 21(60) № 1. – 2008. – С. 323-328.
15. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підруч. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.
16. Цивільне право України : підруч. : в 2-х т./ за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – Х. : Одиссей, 2008. – Том 1. – 832 с.
17. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 14 квітня 1980 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_003
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 20. – Ст. 195.
19. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2004. – 656 с.
20. Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

Михайлюк Галина Олегівна

МІЖНАРОДНІ УГОДИ ЯК ФОРМА (ДЖЕРЕЛО) ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню правової природи міжнародної угоди як джерела вдосконалення цивільного законодавства України. Проаналізовано співвідношення міжнародних договорів з актами внутрішньодержавного права. Розглядаються особливості трансформації норм «lex specialis» у національному законодавстві.

Ключові слова: міжнародна угода, цивільне законодавство, ратифікація, імплементація, трансформація.

Михайлюк Галина Олеговна

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ДОГОВОР КАК ФОРМА (ИСТОЧНИК) УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию правовой природы международного договора как источника усовершенствования гражданского законодательства Украины. Проанализировано соотношение международных договоров с актами внутригосударственного права. Рассматриваются особенности трансформации норм «lex specialis» в национальном законодательстве.

Ключевые слова: международный договор, гражданское законодательство, ратификация, имплементация, трансформация.

Mykhailiuk Galina Olegivna

INTERNATIONAL TREATIES AS A FORM (SOURCE) OF CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE IMPROVEMENT

The legal nature of an international treaty as a source of the civil legislation of Ukraine improvement has been examined in the article. The correlation between international treaties and domestic legislation has been analyzed. The peculiarities of «lex specialis» transformation rules in national legislation have been observed.

Keywords: international treaty, civil legislation, ratification, implementation, transformation.